

**УЧАСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО
КЛІРУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РЕВОЛЮЦІЙНО-
ДЕМОКРАТИЧНИХ ТА ЛІБЕРАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ
у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст.**

Автор статті досліджує проблему участі правобережного римо-католицького духовенства в організаціях революційно-демократичного та ліберального шиталту в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст.

Ключові слова: російське самодержавство; церква; Правобережна Україна; римо-католицьке духовенство; масонська організація.

Используя архивные документы и материалы, а также научную литературу, автор статьи исследует проблему участия правобережного римско-католического клира в организациях революционно-демократического и либерального направления во второй половине ХІХ — в начале ХХ ст.

Ключевые слова: российское самодержавие; церковь; Правобережная Украина; римско-католическое духовенство; масонская организация.

The purpose of this article is deep analysis the problem of the participation of the Rome-Catholic clergy on the Right-Bank Ukraine in the liberal and revolutionary-democratic movements in the second half of the 19th — in the beginning of the 20th ct. For the investigating this problem author used scientific literature and archives documents.

At the end of 18th — in the early 19th ct. the top of Roman-Catholic Church, despite the significant differences in the ideology of Catholicism and Freemasonry, went to the rapprochement with Poland Masons of political reasons — the struggle for independence of the Commonwealth. This was due to the inevitability of secularization of land ownership and the establishment of the «Latin» church of the same administrative control by the imperial government, under which long ago was the Russian Orthodox Church. In this historical period, the Polish elite largely relied on Masonic organization guided exclusively patriotic aspirations to revive the Great Poland. For the Polish secret societies support the Roman-Catholic Church was a significant factor on the eve of the uprising against Russia in 1830–1831, they were preparing hard, since Catholicism had significant ideological influence on a significant part of the Right-Bank Ukraine. This goal subordinated forces formed at the beginning of 19th ct. in Right-Bank Ukraine in the Polish secret societies and Masonic lodges and local Roman-Catholic clergy. As the evidence archival documents, they continued their work in the middle

of 19th — in the early 20th ct., especially before and during the uprising against autocracy in 1863–1864 years, achieving the overthrow of the Russian monarchy. However, part of the Roman-Catholic clergy in this process was somewhat more modest than in the beginning 19th ct., which was caused by the tsarist government holding tight against church policy of the Roman-Catholic Church, including the Right-bank Ukraine.

Keywords: Russian autocracy; church; Right-Bank Ukraine; Rome-Catholic clergy; mason's organization.

Мета статті — дати неупереджену характеристику участі представників римо-католицького духовенства «Південно-Західного краю» в революційно-демократичних та ліберальних організаціях у другій половині XIX — на початку XX ст. Цю проблематику історики спеціально не студіювали. Тільки окремі її аспекти віддзеркалено в науковій літературі. Тому автор опрацювала і залучила архівні документи й ґрунтовні наукові розвідки, зокрема монографії Г. Марахова, О. Платонова, В. Ревуненкова, а також спільну роботу О. П. Крижанівського і С. М. Плохія.

Репресивні заходи російського самодержавства щодо польських патріотів після розгрому повстання 1830–1831 рр. і низки таємних товариств кінця 1830-х рр., не змогли зупинити польський національно-визвольний рух, який представлений таємними організаціями. Також ці події не зуміли підірвати суспільної ваги поляків на території Правобережної України. Ця вага зумовлювалася насамперед багатством і впливом польської еліти. Так, 1850 р. близько 5 тис. польських землевласників володіли 90% землі та 1,2 млн. кріпаків досліджуваного регіону. Навіть після селянської реформи 1861 р. становище таких казково багатих родин, як Потоцькі, Чорторийські, Браницькі та Заславські, суттєво не похитнулося.

Все XIX ст. було позначене непримиренною боротьбою патріотично налаштованих поляків з царським урядом, зокрема й на території «Південно-Західного краю», хоча й діяти їм доводилося у глибокому підпіллі. Вони готували нове антиросійське повстання, яке почалося 1863 р. Підготовка полягала серед іншого й у створенні мережі таємних організацій. Так, Київське таємне товариство, що з'явилося наприкінці 1850-х рр., намагалося розширити коло своїх членів за рахунок створення нових груп і гуртків у навчальних закладах цивільного та військового відомств, серед ремісників і селян, а також у військових частинах. Серед таких гуртків та груп, котрі виникли протягом 1860–1861 рр. у Києві, особливий інтерес викликає підпільна група Київського військового училища. Її організатором і керівником був студент історико-філологічного факультету Київського університету св. Володимира Євген Моссаковський. Народився він у

родині священика, 1859 р. закінчив Волинську духовну семінарію. Втім, священицького сану не прийняв через атеїстичні переконання [2, с. 64]. Група, яку він створив, діяла у революційно-демократичному дусі. Вона ставила за мету вивчення та розповсюдження творів О. Герцена й Т. Шевченка і підготовку до повстання проти російського самодержавства. Варто зауважити, що окрім роз'яснення основних засад революційно-демократичної ідеології Моссаковський проводив серед членів групи атеїстичну пропаганду. Так, він розвінчував базові постулати релігії, зокрема існування Бога: «спочатку люди вшановували як божество все, що вони не могли збагнути у природі, наприклад, грім, блискавку та інше, сили природи вони вважали божеством, однак і тепер є ще багато не збагненого, але коли... вони зрозуміють усі таємниці природи, тоді увірують, що бога немає» [2, с. 68; 11, арк. 8]. Також Моссаковський доводив, що «всі люди походять не від Адама та Єви, як стверджує релігія, а від природи». Він заперечував Святе Письмо й говорив, що Біблії вірити не можна [11, арк. 25]. Визнаючи, що «весь світ і всі тварини створилися самі», він відкидав усе надприродне, зокрема існування душі та потойбічного світу: «немає раю, немає пекла й усіх його мук» [11, арк. 25]. Розбираючи окремі сторінки Святого Письма, Моссаковський викривав його політичну шкідливість. Протицитувавши, наприклад, слова апостола Павла, що «всі власті, існуючі на землі, від Бога», він відкинув це твердження. Якщо сприймати слова апостола, говорив Моссаковський, то виходить, що всіх начальників, які знущуються з народу, «бог поставив робити подібні речі», а це означає, що «або немає бога, або ж апостол говорить неправду» [11, арк. 25]. Він переконував прихильників брати в нього і читати «книги, написані різними російськими бунтівниками, а також вірші проти бога і царя й взагалі антиурядового спрямування» [11, арк. 31]. Наприкінці листопада 1861 р. Моссаковського заарештувала поліція, проте він відбувся порівняно м'яким покаранням — засланням у м. Харків під суворий поліцейський нагляд [7, с. 74].

Поляки-патріоти не тільки намагалися відновити Річ Посполиту, а й розробляли плани щодо трансформації суспільно-політичного ладу у майбутній Польській державі. Оскільки в польському національно-визвольному повстанні 1863–1864 рр. безпосередню участь брало й римо-католицьке духовенство, зокрема те, яке мешкало на Правобережжі, ці плани видаються для нас достатньо цікавими.

Центральний національний комітет, утворений для координації дій польських повстанців, проголосив, що необхідна непримиренна збройна боротьба проти російського самодержавства за національне звільнення «Польщі, Литви та Русі» і створення на основі цих земель незалежної Польської

держави, на території якої мав встановитися новий суспільний устрій — буржуазний, що характеризувався б громадянським рівноправ'ям і свободою, у чому простежується явний вплив масонської ідеології. Також заслуговують на увагу перетворення в поземельних відносинах, які хотіли здійснити польські повстанці після перемоги над російським абсолютизмом. Зокрема, вони прийняли так звані аграрні декрети, що регламентували порядок наділення селян землею. Так, у першому декреті мовилося: «Будь-який земельний наділ, яким досі володів кожен господар на основі виконання панщини чи виплати чиншу, стає віднині разом із городами, житловими та господарськими спорудами, а також правами та привілеями, цілковитою і спадковою власністю цього господаря, без накладання на нього будь-яких обов'язків, данин, панщини чи чиншу, із єдиною умовою — виплачувати встановлені податки і виконувати потрібну для батьківщини службу...». В декреті увага зверталася на те, що колишні власники землі мали отримати за неї компенсацію з фондів держави, а всі укази та постанови царського уряду щодо селянського питання підлягали скасуванню. До того ж він стосувався не лише поміщицьких, а й державних, пожалуваних, церковних і будь-яких інших володінь. Другий аграрний декрет регламентував права так званих безземельних осіб. Так, у ньому йшлося про те, що «халупники, загородники, комарники, батраки й взагалі всі громадяни, які утримують себе виключно на заробіток і воюють у лавах Національного війська за вітчизну, після закінчення військових дій отримують у власність шматок землі не менше 3-х моргів із національних фондів» [1].

Незважаючи на прийняття названих аграрних декретів, керівники повстання мало зробили для підготовки селянства до участі в ньому, адже побоювалися, що масовий рух озброєних селян проти царизму може перерости в соціальну революцію проти польських поміщиків. Отож, селяни загалом не піднялися на боротьбу, зате близько 300 тис. із них добровільно боролися з бунтівниками. Вони не були достатньо готові до подібного розвитку подій, розглядаючи повстання як змову його учасників з польськими поміщиками. Можна навести лише поодинокі випадки формування селянських повстанських загонів. Наприклад, такими були загони під проводом ксьондза Бжоски, що напав на м. Луків, та ксьондза Пешковського, що напав на м. Ласкажів [1].

Те, що частина, хай і незначна, римо-католицького кліру підтримала польське національно-визвольне повстання 1863 р., призвело до закриття низки монастирів цієї конфесії на Правобережжі й на території Білорусії. Наприкінці 1863 р. російський посол відверто заявив Апостольській Столиці, що імперський уряд не має наміру «зберігати недоторканність ворожих таємних товариств лише з огляду на те, що їх називають монасти-

рями і терпіти в Росії явних ворогів держави лише тому, що їх називають монахами». 1 травня 1864 р. «ліберальний» імператор Олександр II розпорядився закрити в Західних губерніях решту нештатних римо-католицьких монастирів, а штатним суворо заборонив тримати позаштатних ченців. У цей період було закрито 10 штатних монастирів, серед яких — і Любарський домініканський. Отож, після цих розпоряджень на території Правобережної України функціонували тільки Вінницький і Ходорківський римо-католицькі монастирі [12, с. 232].

Після поразки національно-визвольного повстання 1863–1864 рр. польські патріоти не порвали з міжнародним ліберально-демократичним рухом, тісно пов'язаним із діяльністю масонської організації. Представники польської еміграції входили до деяких міжнародних демократичних організацій: «Європейський демократичний союз», реорганізований пізніше у «Міжнародний республіканський союз», «Міжнародне товариство робітників». Перший Інтернаціонал також підтримував незалежність Польщі. В ньому, зокрема, працювали польські представники Цверцякевич і Жабицький [4, с. 34]. Між іншим, Третє Відділення було поінформоване про існування польських масонських лож у Парижі, про зв'язки та поїздки окремих їхніх керівників до Варшави [9]. При арешті та обшуку окремих учасників польського повстання 1863–1864 рр., наприклад, швейцарського підданого Жирода, було виявлено листи до женевських масонів [10]. А Галицьке намісництво повідомило дирекцію поліції у Львові про знайдене в м. Берні (Швейцарія) у інженера Герінга таємне листування діячів польського повстанського уряду з їх агентами у Парижі [5].

Варто зауважити, що, попри брутальну репресивну політику самодержавства щодо повстанців, польський національно-визвольний рух, який мав зв'язки з міжнародною масонерією, існував. І надалі в польських губерніях діяла велика кількість антиросійських організацій, котрі фінансувалися з-за кордону. Серед них були й масонські. Таємні польські товариства діяли й на Правобережній Україні. Про це можуть свідчити, зокрема, циркуляри Волинського губернатора від 1869 р. про посилення нагляду за діяльністю польських таємних товариств у губернії та спостереження за нелегально прибулими з-за кордону. Швидше за все, в роботі подібних товариств брало участь і римо-католицьке духовенство. На цю думку наводить інформація, яку подає в рапорті до поліційного наглядача першої частини Рівненський повітовий справник. Доповідаючи про нагляд за функціонуванням польських таємних організацій у своєму повіті, він, зокрема, називає серед політично небезпечних для російського самодержавства осіб ксьондза Фелікса Лонковського й припускає, що той утік за кордон [8, с. 79]. Про діяльність польських таємних товариств, пов'язаних із масонством, згадує

в монографії Олег Платонов. Так, у Києві з 1903 р. існувала націоналістична організація польської студентської молоді під назвою «Полонія», яка активно підтримувала польський сепаратизм. Вона отримувала матеріальну підтримку з-за кордону, зокрема, з Австрії [3, с. 122–123]. На жаль, про участь у ній духовних осіб нічого не відомо. 1913 р. про існування таємної польської націоналістичної організації «Ліга невідлеглих Польські» та її друкованого видання «Штандарт робітничі» повідомляли в листуванні з дирекцією поліції у Львові Галицьке намісництво, Станіславське повітове староство та інші установи [6]. В серпні 1913 р. газета «Век» звернулася з закликом до поляків Галичини надати матеріальну допомогу організації «Скарб військовий» для підготовки виступу проти царської Росії [7].

У 1910-х рр. польські націоналістичні сили вирішили об'єднатися в один союз із гучною назвою «Унія незалежності», зібравшись для цієї мети на з'їзд у м. Цюріху (Швейцарія). Саме на цьому зібранні вони заявили, що «вважають збройну боротьбу проти агресивного російського царизму, на випадок війни, найближчою, єдино можливою метою польського народу...». Польські націоналісти почали активно подорожувати по Росії, агітуючи й організовуючи місцевих поляків проти російського уряду. В березні 1913 р. вони навіть провели з'їзд у Петербурзі. В той час у середовищі польських патріотів виникла таємна так звана католицька організація, яка мала на меті політичний терор проти самодержавства й ліквідацію Росії як держави: «де б ми не перебували — при владі, в школах, на засланні, завжди і скрізь ми повинні віддавати всі свої сили для військового шпіонажу. Ми повинні і можемо краще за японців вивчити слабкі сторони нашого ворога. Наша честь вимагає не перебирати будь-якими засобами, які можуть зашкодити Росії... Всі поляки, які перебувають у російській армії, незалежно від своїх чинів, повинні пам'ятати про польську справу, повинні знати, що борються із Росією не лише у воєнний, а й у мирний час» [3, с. 308].

Таким чином, ще наприкінці XVIII — на початку XIX ст. ієрархія римо-католицької церкви, незважаючи на серйозні ідеологічні розбіжності між католицизмом і масонством, погодилась тимчасово зблизитися з польськими масонами з політичних міркувань (боротьба за відновлення Речі Посполитої). Для польських таємних товариств підтримка римо-католицької церкви була вкрай необхідною напередодні повстання 1830–1831 рр. проти Російської імперії, адже католицизм мав відчутний ідеологічний вплив на вагомую частину населення «Південно-Західного краю». Цій меті підпорядковували зусилля утворені на початку XIX ст. на Правобережній Україні польські таємні товариства та масонські ложі, а також місцеве римо-католицьке духовенство. Як засвідчують архівні документи, вони діяли й у середині XIX — на початку XX ст., особливо активізувавшись напере-

додні та під час повстання 1863–1864 рр. проти царського уряду. Однак участь римо-католицького кліру в цих процесах була відчутно менш активною, аніж у подіях 1830–1831 рр., що було зумовлено жорсткою політикою російського самодержавства проти римо-католицької церкви, зокрема й на Правобережжі. Варто зауважити, що члени окремих польських таємних товариств, наприклад підпільної групи Київського військового училища, були під впливом атеїстичної та революційно-демократичної ідеології, що свідчило про певну їх радикалізацію.

1. Диплом История Польское восстание 1863 года и роль России : [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://works.tarefer.ru/33/100937/index.html>

2. Марахов Г. И. Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине / Марахов Г. И. — К. : Изд. Киевского университета, 1967. — 257 с.

3. Платонов О. Терновый венец России / Платонов О. — М. : Интербук, 1997. — Кн. 4. — Т. 1.

4. Ревуненков В. Г. Польское восстание 1863 года и европейская дипломатия / Ревуненков В. Г. — Л. : Изд-во Ленингр. Ун-та, 1957. — 358 с.

5. Державний архів Львівської області (Далі — ДАЛО), ф. 350, оп. 2, спр. 1082, 175 арк.

6. ДАЛО, ф. 350, оп. 1, спр. 3396, 16 арк.

7. ДАЛО, ф. 350, оп. 1, спр. 3395, 6 арк.

8. Державний архів Рівненської області, ф. 379, оп. 2, спр. 39, 149 арк.

9. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (Далі — ЦДІАК України), ф. 442, оп. 813, спр. 426.

10. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 821, спр. 146; спр. 146 а.

11. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 822, спр. 222 а, 52 арк.

12. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні : у 3 кн. / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. — Кн. 3. — К. : Либідь, 1994. — 334 с.

Н. О. Гончарова

УДК: 94(477)

«ЕКАТЕРИНОСЛАВСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ» ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ДОБРОЧИННОСТІ ДВОРЯНСТВА

Статтю присвячено дослідженню джерельного потенціалу дореволюційних епархіальних періодичних видань.

Ключові слова: епархіальна періодика; офіційна частина; Катеринославська губ.; дворяни; пожертви.

Статья посвящена исследованию потенциала дореволюционных епархиальных периодических изданий как исторического источника. На основе анализа значительного массива фактических данных в «Екатеринославских